

ÚVĚROVÁ AKCE ČESKOSLOVENSKÉ VLÁDY VE PROSPĚCH ČESKÝCH KOLONISTŮ NA UKRAJINĚ 1923–1929¹

Daniel Vymětalík

Daniel Vymětalík: Credit Action of the Czechoslovak Government in Favor of Czech Colonists in Ukraine

Credit action with exact name Credit action of Czechoslovak government in favour of Czech colonists in USSR represented jointly with the Aid for starving another form of aid to Czech compatriots in Soviet union in 1920s. Czechoslovak government coming out of current changes in economic policy came up in year 1922 with the idea of long - run support for Czech compatriots in the form of loan for the purchase of agricultural machinery from Czechoslovak manufacturers. For that purpose government allocated in that year amount of 15 million crowns. After well-managed organizational preparations, which took place in 1922/1923 until the beginning of 1924, a total of six transports with farm machinery and tools were delivered between 1924 and 1926. However, Czech farmers could not rejoice from the provided machines for a long time. The retreat from the New Economic Policy and the transition to a policy of collectivization of agriculture, including the liquidation of wealthy peasants, had a heavy impact on the Czech colonists. Hence the whole project ended in failure in 1928-1930, because Czech farmers as holders of farm machinery were labelled as kulaks, their machinery were confiscated under pretext of not fulfilling food levies and soviet authorities meanwhile arrested several functionaries of successful cooperatives, that distributed the ordered machines. The present study aims to capture the genesis, course and the unhappy end of this credit assistance with using of archival sources from the archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic and, to a lesser extent, from the National Archive in Prague and the Archive of the Masaryk Institute and the Academy of Sciences of the Czech Republic.

Key Words: *Ukraine, New Economic Policy, Cooperatives, Transports, Nomenclature, Confiscation*

V letech 1917–1918 vznikly na území Ukrajiny v Kyjevě Ukrajinská lidová republika, v Charkově Ukrajinská sovětská republika a v Haliči Západoukrajinská lidová republika. To předznamenalo vývoj Ukrajiny po první světové válce, kdy došlo k občanské válce mezi jednotlivými republikami, respektive k válce za jejich nezávislost, doprovázené zahraniční intervencí, jejímž výsledkem bylo vítězství Ukrajinské sovětské, v té době již socialistické republiky, která se v roce 1922 stala součástí Sovětského svazu.

Důsledkem válečných událostí byl první hladomor v letech 1921–1923, který postihl i české vystěhovalce. Ti se usazovali na Ukrajině od 60. let 19. století v řadě oblastí. Situace byla velmi kritická a sovětská vláda nakonec akceptovala zahraniční pomoc. Nově vzniklá Československá republika rovněž nabídla podporu svým krajanům na území hladovějící Ukrajiny a také v Samarské gubernii Ruska. Pomoc českým usedlíkům poskytovala nejen vláda, ale i další subjekty, mezi nimi například Kostnická jednota, Československá obec legionářská. Byly založeny různé dělnické sbírky a několik dětí z hladovějících oblastí bylo dočasně evakuováno do Československa. Patrně největší objem měla pomoc vlády. Československá vláda v letech 1922–1923 pomáhala českým usedlíkům nejprve opakovanými dodávkami potravin. Přitom se

¹ Článek vznikl za podpory projektu MSK „Podpora vědy a výzkumu v Moravskoslezském kraji 2021“.

v roce 1922 zrodila myšlenka dlouhodobější podpory českých zemědělců poskytnutím určité finanční pomoci, která se nakonec realizovala prostřednictvím bezúročného úvěru na nákup hospodářských strojů od československých výrobců. Úvěrová akce československé vlády na podporu českých kolonistů (dále jen úvěrová akce) byla schválena v roce 1923, dodávky strojů a zařízení českým družstvům na Ukrajině i v Rusku se uskutečnily prostřednictvím šesti transportů v letech 1924–1926. Časově se tedy v podstatě kryla s obdobím Nové ekonomické politiky (NEP). Po skončení a zahájení stalinské kolektivizace zemědělství dochází k zabavování strojů a represím funkcionářů družstev, která byla následně v letech 1928–1930 likvidována.

Cílem článku je představit genezi a průběh tzv. úvěrové akce jako nové formy pomoci české menšině v SSSR a její význam pro průmyslové podniky v Československu i české kolonisty v kontextu československo-sovětských vztahů a československé zahraniční politiky. Pozornost bude věnována zejména okolnostem jejího vzniku, organizačním přípravám úvěrové akce a jejímu průběhu. V závěrečné části se článek zaměří na její ukončení. V tomto kontextu zachytí perzekuci členů volyňských hospodářských družstev vytvořených v průběhu organizačních příprav za účelem přerozdělování strojů a konfiskaci strojů dodaných úvěrovou akcí. Vzhledem k tomu, že největší a nejnámější česká komunita žila na Ukrajině, studie se zaměří primárně na průběh pomoci v této oblasti a v nezbytných souvislostech přesáhne na území Ruska. Pro dosažení stanoveného cíle práce bude vycházet s ohledem na nedostupnost ukrajinských a ruských pramenů z kusých zmínek ve stávající literatuře, a analýzy a komparace nepublikovaných pramenů české proveniencí Ministerstva zahraničních věcí a Národního archivu.

Potřebné informace o vývoji na Ukrajině včetně zhodnocení NEP lze čerpat jak z ukrajinských, ruských i českých syntéz k dějinám Ukrajiny i Sovětského svazu,² tak z obdobných prací západních autorů.³ Vývoj českého osídlení na Ukrajině do počátku 20. let zachycují dobové práce J. Auerhana,⁴ do počátku 30. let Jurij Luckij,⁵ v širší časové perspektivě dovedené až do současnosti pak zejména novější české etnografické studie.⁶

2 Orest SUBTĚLNÍJ, *Ukrajina: Istorija*, Kyjiv 1991, s. 296–368; Oleksandr BOJKO, *Nejnovější dějiny Ukrajiny*, Brno 1997; Václav VEBER, *Leninova vláda (Rusko 1917–1924)*, Praha 2003; Andrej ZUBOV, *Istorija Rossii. XX vek: 1894–1939*, Moskva 2010, s. 766–768; Bohuslav LITERA, *Druhá revoluce: stalinská transformace Sovětského svazu 1928–1934*, Praha 2013; Michal REIMAN – Daniela KOLENOVSKÁ – Bohuslav LITERA, *Zrod velmocí. Dějiny Sovětského svazu 1917–1945*, Praha 2014, s. 112–393; Jan RYCHLÍK – Pavel Robert MAGOSCI – Bohdan ZYLINSKIJ, *Dějiny Ukrajiny*, Praha 2015, s. 242–303.

3 Robert CONQUEST, *The Harvest of sorrow. Soviet collectivization and the Terror – Famine*, New York 1986; Paul Robert MAGOSCI, *A history of Ukraine*, Toronto 1996, s. 468–511, 523–571; Richard PIPES, *Dějiny ruské revoluce*, Praha 1998; Nicolas WERTH, *Stát proti svému lidu*, in: Černá kniha komunismu. Zločiny, teror, represe I, Praha – Litomyšl 1999, s. 44–146.

4 Jan AUERHAN, *České osady na Volyni, Krymu, Kavkaze*, Praha 1920; TÝŽ, *Osady českých emigrantů v Prusku, Polsku a Rusku*, Praha 1920.

5 Jurij LUCKIJ, Čechy na Ukrajině (1917–1933): Tragedija hospodarja, in: Chronika-2000. Ukrajinskij kulturnologičnyj almanach 8, č. 29–30, Ukrajina–Čechija, č. II. Kyjiv 1999, s. 119–133.

6 Helena DLUHOŠOVÁ, *Vystěhovalectví na Ukrajinu*, in: Češi v cizině 9, ed. Stanislav BROUČEK, Praha 1996, s. 48–62; Zdeněk UHEREK – Naďa VALÁŠKOVÁ – Andrej BAŽANT – Jiří VÁVRA – Ondřej KLÍPA, Češi na jižní Ukrajině, Český lid 87, 2000, č. 4, s. 307–350.

Už v 90. letech však vznikla pozoruhodná syntéza dějin volyňských Čechů od Jaroslava Vaculíka, který je autorem řady prací k této problematice i českým menšinám v zahraničí,⁷ jimž se později věnoval Karel Richter. Řadu údajů uvádí i Mečislav Borák ve své první práci o perzekuci Čechů a československých občanů v Sovětském svazu. Z novějších historických ukrajinských prací jmenujme alespoň monografie Svitlany Volkové nebo studii Serhije Kovalenka ve sborníku k dějinám Čechů na Ukrajině.⁸

Ve všech těchto pracích je zachycen či aspoň zmíněn průběh hladomoru v letech 1921–1923. Z ukrajinské literatury lze dále připomenout práce Volodymyra Kuzmenka nebo monografii Jurije Kotljara a Iriny Mironové.⁹ Otázce československé pomoci hladovějící Ukrajině před rokem 1989 věnovali pozornost autoři prací o československo-sovětských vztazích.¹⁰ V novější české historiografii byla podrobně zpracována v rukopise Aleše Zieglera, který mj. detailně popsal jednotlivé transporty do Ruska a na Ukrajinu.¹¹ Ze současné ruské produkce připomeňme studii Grigorije Cidenkova.¹²

O tzv. úvěrové akci psal již ve 20. letech Stanislav Brandejs,¹³ stručné zmínky o ní se nacházejí v pracích o československo-sovětských vztazích a československé pomoci v době hladomoru¹⁴ a je vzpomenua i ve studii českých historiků Slovanství anebo obchod? (Vývoz československých zemědělských strojů do Ruska a SSSR po roce 1918) o československém exportu hospodářských strojů do SSSR.¹⁵ Z nejnovějších prací se s úvěrovou akcí můžeme setkat v práci Emila Voráčka o československo-sovětských vztazích.¹⁶ K úvěrové akci má vazbu monografie Dušana Janáka a Zdenka Jiráka o československých vystěhova-

7 Jaroslav VACULÍK, *Dějiny volyňských Čechů I*, Praha 1997; TÝŽ, *České menšiny v Evropě a ve světě*, Praha 2009, s. 218–228; Mečislav BORÁK, *Českoslovenští občané z území dnešní České republiky perzekvovaní v SSSR*, in: *Perzekuce občanů z území dnešní České republiky v SSSR. Sborník příspěvků. Sešity ÚSD AV ČR*, Mečislav BORÁK a kol, Praha 2003, s. 60–61; Karel RICHTER, *Historické drama volyňských Čechů*, Praha 2015.

8 Svitlana A. VOLKOVA, *Čechi na pívdi Ukrajinu (druha polovyna XIX – perša tretyna XX stolittja)*, Simferopol 2006; Serhij Nikolajevič KOVALENKO, *Češi v Kyjevské oblasti*, in: *Dějiny Čechů na Ukrajině*, Kyjev 2013, s. 102–143.

9 Volodymyr KUZMENKO, *Radjanska Ukrajina: proekt i realizacija (1917–1924 rr.)*, Odesa 2008, s. 257–264; Jurij KOTLJAR – Irina MIRONOVA, *Golodomori 1921–1923 rr. ta 1932–1933 rr. na Pivdni Ukrajinu: etničnij ta mižnarodnij aspekti*, Mikołajiv 2008, s. 27–48. Dostupné na: <file:///C:/Users/acer/Downloads/2008.pdf>.

10 Věra OLIVOVÁ, *Československo-sovětské vztahy v letech 1918–1922*, Praha 1957, s. 327–365; zmínil ji např. i Zdeněk SLÁDEK, *Hospodářské vztahy ČSR a SSSR 1918–1938*, Praha 1971, s. 40–42.

11 Aleš ZIEGLER, *Pomoc Československé republiky hladovějícímu Rusku a Ukrajině v letech 1921–23 a 1932–33*, Brno 2019 (Rigorózní práce).

12 Grigorij CIDENKOV, *Gumanitarnaja pomošč čechoslovackogo Krasnogo Kresta RSFSR i USSR vo vremja goloda 1921–1923 gg*, *Vestnik MGIMO-Universiteta* 63, 2018, č. 6, s. 62–80.

13 Stanislav BRANDEJS, *Náš vystěhovecký problém a jeho finanční stránka*, Praha 1927, s. 21, 62–65.

14 V. OLIVOVÁ, *Československo-sovětské vztahy*, s. 352, 397–398, 418; Valerij ŠIŠKIN, *Čechoslovacko-sovětskije otnoženija v 1918–1925 godach*, Moskva 1962, s. 198–200; Z. SLÁDEK, *Hospodářské vztahy ČSR*, s. 68–70; Čestmír AMORT, *Přehled dějin československo-sovětských vztahů v období 1917/1939*, Praha 1975, s. 156.

15 Zdeněk SLÁDEK – Jiří NOVOTNÝ – Jiří ŠOUŠA, *Slovanství anebo obchod? (Vývoz československých zemědělských strojů do Ruska a SSSR po roce 1918)*, *Slovanské historické studie* 18, 1992, s. 190–207.

16 Emil VORÁČEK, *V zájmu velmoci – Československo a Sovětský svaz 1918–1948*, Praha 2021, s. 198, 200.

leckých družstvech do SSSR ve 20. letech,¹⁷ která sice nehovoří přímo o úvěrové akci, ale v souvislosti s družstvem Pragomašina zmiňuje snahu sdružení firem na hospodářské stroje Čechomašina proniknout na sovětský trh a poté pořízení lokomobily družstvem Kladenská komuna. Pořízení mlýna pro družstvo Interhelpe v Kirgizstánu z prostředků tzv. úvěrové akce popisuje starší práce Pavola Polláka, z níž čerpal i Jaromír Marek.¹⁸ Drobné zmínky o ní pak lze najít i v několika dalších pracích.¹⁹ Problematiku perzekucí funkcionářů některých volyňských družstev a zatčení jejich členů v roce 1928 otevřeli prakticky ve stejné době D. Janák a ukrajinští odborníci²⁰ Larysa Kopijčenko, Majja Lutaja, Jurij Ševčuk, kteří ale s výjimkou L. Kopijčenko hovoří o jednom družstvu, přestože jich bylo několik desítek. Podobné informace k českému družstvu a zatčení jeho členů lze nalézt rovněž v úvodní kapitole první knihy sborníku Rehabilitování historií – Žitomirská oblast. Tato chybná interpretace je dána nekritickým převzetím pozdějších materiálů KGB, v nichž figuruje fiktivní Družstvo.²¹ Tuto informaci od nich později přejímá Mečislav Borák v syntéze o represích československých občanů na Ukrajině, který zmiňuje tzv. úvěrovou akci i ve svých dřívějších pracích.²² Údaje o perzekvovaných členech Volyňských družstev můžeme najít ve sborníku Rehabilitování historií.²³

Se zkoumanou problematikou souvisí i příspěvek Jeleny Serapionové, který sice nezmiňuje nic o úvěrové akci či o pomoci hladovějícímu Rusku, obsahuje však důležité informace o navazování vztahů s Ruskem pro pochopení celkového kontextu, stejně jako

17 Dušan JANÁK – Zdeněk JIRÁSEK, *Z historie československých vystěhovaleckých družstev v Sovětském svazu (1923–1939)*, Opava 2014, s. 37–38, 56.

18 Pavel POLLÁK, *Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR: dějiny československého robotnického družstva Interhelpe v sovietskej Kirgizii*, Bratislava 1961, s. 103–105; Jaromír MAREK, *Interhelpe: Tragický příběh československých osadníků v Sovětském svazu*, Brno 2020, s. 159.

19 Jaroslav VACULÍK, *K postavení Čechů na Ukrajině ve 20. a 30. letech (se zvláštním zaměřením na východní Volyn)*, in: *Češi v cizině 6*, Praha 1992, s. 74; TÝŽ, *Dějiny volyňských Čechů II*, Praha 1998, s. 85; TÝŽ, *Češi v cizině 1850–1938*, Brno 2009, s. 36; Naďa VALÁŠKOVÁ, *Češi v Rusku*, in: *Češi v cizině 9*, Praha 1996, s. 37–38; Boris ILJUK, *Prof. Evžen Rychlík – učenec a vlastenec z Východní Volyně: vybrané spisy*, Praha 2019, s. 14.

20 Larysa KOPIJČENKO, *Represiji sered českocho naselelnja Žytomyrščyny*, in: *Reabilitovani istorijeju. Žytomyrska oblast*. Kn. 2., Žytomyr 2008, s. 9–10; Majja LUTAJ, *Čechy na Žytomyrščyni. Istorija i sohodennja*, Žytomyr 2008, s. 12–13; Jurij ŠEVČUK, *Polityčni represiji proty českoji intelihehciji Žytomyrščyny v dobu „Velykoho teroru“*, Istoryko-heohrafični doslidžennja v Ukrajini. Instytut istoriji Ukrajinu, 2009, č. 11, s. 234.

21 *Trahični storinky istoriji Žytomyrščyny 1917–1980-ch rokov*, in: *Reabilitovani istorijeju. Žytomyrska oblast*. Kn. 1. Žytomyr 2006, s. 15–16; Dušan JANÁK, *Českoslovenští občané a Češi v sovětských věznicích a táborech (1918–1956)*, in: *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956): Sborník studií. Část 1, Vězni a popravení*, ed. Mečislav BORÁK, Opava 2007, s. 44–45.

22 Mečislav BORÁK, *Českoslovenští občané z území dnešní České republiky perzekvovaní v SSSR*, in: *Perzekuce občanů z území dnešní České republiky v SSSR. Sborník příspěvků. Sešity ÚSD AV ČR, TÝŽ a kol*, Praha 2003, s. 62; TÝŽ, *Zatajené popravy: Češi a českoslovenští občané popravení na sovětské Ukrajině: z historie Velkého teroru na Volyni a v Podolí*, Opava 2014, s. 14–15, 39–40.

23 *Zgadaemo poimemo*, in: *Reabilitovani istorijeju. Žytomyrska oblast*. Kn. 1. Žytomyr 2006, s. 251, 505; Tamtéž Kn. 2. Žytomyr 2008, s. 372, 642, 676; Tamtéž Kn. 4. Žytomyr 2011, s. 108, 465; Tamtéž Kn. 5. Žytomyr 2011, s. 548; Tamtéž kn.7 část 1, Žytomyr 2015, s. 144, 462–463.

studie od Larysy a Sergeje Belkovec a příspěvek od Isaka Magadeeva, které posloužily jako doplněk pro vysvětlení a postavení sovětského Ruska v mezinárodní politice na počátku 20. let.²⁴

Vedle literatury o životě českých vystěhovalců můžeme čerpat informace z memoárů, například z pamětí Vladimíra Hájka, které pojednávají o vzniku a životě vesnice Malá Zubovščina, v níž lze narazit i na úvěrovou akci nebo Bohuslava Andrše.²⁵ Jejich předmětem je vystěhovalectví na jihovýchod Ukrajiny a založení Malé Alexandrovky.

Sporadické informace lze najít i v publikovaných pramenech. Například edice Rudolfa Urbana²⁶ popisuje zabavování hospodářských strojů československým kolonistům, které obdrželi v rámci úvěrové akce. Smlouvu o úvěrové akci²⁷ obsahuje taktéž edice k dějinám československo-sovětských vztahů.

Klíčovým zdrojem informací o tzv. úvěrové akci zůstávají archivní prameny. Bohužel s ohledem na aktuální situaci nelze studovat v ukrajinských ani ruských archivech, proto jsme se zaměřili na ústřední české archivy. Prvořadý význam mají dokumenty ve fondu IV. Sekce národohospodářské 1918–1939 Archivu ministerstva zahraničních věcí ČR.²⁸ V menší míře byly ještě využity materiály Národního archivu ve fondu Ministerstva zahraničních věcí – Ruská pomocná akce a archivu Masarykova ústavu a Akademie věd ČR.²⁹

Česká menšina na Ukrajině na počátku 20. let 20. století

Poté, co bolševici ovládli jednotlivá ukrajinská území, začali uplatňovat konkrétní praktiky svého vládnutí a mezi nimi politiku válečného komunismu. To v praxi znamenalo znárodnění všech hospodářských odvětví, pracovní mobilizaci a hlavně zabavování veškerých zemědělských produktů známé jako rekvizice.³⁰ Konfiskace potravin spolu s nízkou motivací k práci během válečného komunismu, kdy byla obhospodařována méně

24 Jelena SERAPIONOVA, Čechoslovákija i vopros o priznanii Sovetskoj Rossii, in: Čechoslovákija i Sovetskaja Rossija na oblomkach imperij, Moskva 2020, s. 148–163; Larisa BELKOVEC – Sergej BELKOVEC, *Pjat let «krasnoj diplomatii». Sovetskaja Rossija na meždunarodnoj konferencii v Genuje*, Meždunarodnye otnošenija, 2017, č. 2, s. 60–88; Iskander MAGADEEV, *Sovetskoje gosudarstvo i ekonomičeskoje vosstanovlenije Jevropy*, in: Vojna, revolucija, mir. Rossija v meždunarodnyh otnošenijach. 1915–1925, Moskva 2019, s. 389–414.

25 Vladimír HÁJEK, Česká zubovščina v SSSR, Praha 1987, s. 14; Bohuslav ANDRŠ, Česká Alexandrovka. Vzpomínky na život české vystěhovalcké komunity na Rusi, Praha 2009, s. 7–28.

26 Rudolf URBAN, *Na Sibiř?: zkušenosti českých osadníků v zemi Sovětů*, Praha 1944, s. 23–24, 26, 34–36.

27 *Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů*. Díl 2, srpen 1922 – červen 1934, Praha 1977, s. 80–82, s. 119–120.

28 V kartonech 406–417 daného fondu jsou uloženy materiály k organizačním přípravám ÚA, průběhu ÚA a likvidaci úvěrové akce.

29 V kartonu 5 se nacházejí doplňující informace k organizačním přípravám, průběhu a represím a v AMU a AV ČR. Ve fondu Edvarda Beneše I je Pamětní spis o vzniku a činnosti úvěrové akce ve prospěch čs. kolonistů v SSSR.

30 O. SUBTĚLNIJ, *Ukrajina: Istorija*, s. 332; J. RYCHLÍK – P. R. MAGOSCI – B. ZYLINSKIJ, *Dějiny Ukrajiny*, s. 271, 285.

než jedna pětina osevní plochy, vyvolala hladomor. Ten na Ukrajině zasáhl Záporožskou, Míkolajivskou, Oděskou, Katěrinoslavskou a Doněckou gubernii.³¹

Politika válečného komunismu měla značný dopad na české kolonie, které vznikly v průběhu první vlny české emigrace do ruského impéria ve 2. polovině 19. století. Například v Tauridské gubernii v 60. letech 19. století vzniklo pět českých kolonií³² a několik desítek českých kolonií vzniklo na Volyni.³³ Češi ještě založili osm kolonií v Kyjevské gubernii.³⁴ Sekundární migrací náboženských exulantů z polského Zelowa a jejich hledáním půdy v různých částech Ruska bylo na přelomu 19. a 20. století založeno minimálně dalších šest českých, případně smíšených kolonií v Chersonské gubernii.³⁵ České kolonisty postihl hladomor zejména na jihu Ukrajiny, kde na rozdíl od Volyně nebylo dominantní chmelařství, ale hlavními zdroji příjmů byly obilné plodiny.³⁶ Od března 1922 začala působit československá pomocná akce v Melitopolském újezdu Záporožské gubernie ve snaze pomoci hladovějícím krajanům. Nezůstal opomenut ani hladovějící Krym a okolí Charkova a Kyjeva. Do Československa pak byly na dočasnou dobu evakuovány děti z hladovějících oblastí, z nichž některé byly reevakuovány až v roce 1929. Technickou pomoc také poskytovaly různé dělnické a odborové svazy.³⁷

Pod tlakem hospodářských problémů a hladomoru sovětská vláda přistoupila ke změnám v ekonomice. Na X. sjezdu Komunistické strany v březnu 1921 byla vyhlášena Nová ekonomická politika, která nahradila rekvizice naturálních daní a poté normálních daní, po jejichž uhrazení mohli rolníci volně nakládat se svými přebytky. V rámci NEPu byla privatizována malovýroba, podniky středního rozsahu byly navráceny bývalým majitelům a jiným osobám nebo byly pronajímány. Pro obnovu průmyslu a získání potřebných investic byly udělovány koncese.³⁸

Geneze úvěrové akce

Již v průběhu hladomoru v letech 1921–1922 lze vysledovat první impulzy k úvěrové akci. V souvislosti s Nepem se zrodila myšlenka obnovy ruského hospodářství pomocí dodávek zemědělských strojů, která současně mohla uspokojit potřeby československého průmyslu,

31 O. BOJKO, *Nejnovější dějiny Ukrajiny*, s. 58–60; R. PIPES, *Dějiny ruské revoluce*, s. 333; Y.KOTLJAR – I. MIRONOVA, *Golodomori 1921–1923 rr*, s. 30.

32 S. A. VOLKOVA, Češi na pívdní Ukrajině, s. 76–77; Z. UHEREK – N. VALÁŠKOVÁ – A. BAŽANT – J. VÁVRA – O. KLÍPA, Češi, s. 309.

33 J. AUERHAN, České osady, s. 8–11.

34 S. N. KOVALENKO, Češi v Kijevské oblasti, s. 102.

35 B. ANDRŠ, Česká Alexandrovka, s. 8–16; H. DLUHOŠOVÁ, *Vystěhovalectví*, s. 51–52; S. A. VOLKOVA, Češi na pívdní Ukrajině, s. 78–79.

36 Jurij LUCKIJ, Čechy na Ukrajině, s. 128.

37 V. ŠÍŠKIN, Československo-sovětskije otnošenija v, s. 92–93; G. CIDENKOV, *Gumanitarnaja pomošč chekhoslovackogo*, s. 69–70, 72–76.

38 O. SUBTĚLNIJ, *Ukrajina: Istorija*, s. 334; A. ZUBOV, *Istorija Rossii*, s. 778; V. KUZMENKO, *Radjanskaja Ukrajina*, s. 252–254; V. VEBER, *Leninova vláda*, s. 104–106; J. RYCHLÍK – P. R. MAGOSCI – B. ZYLINSKIJ, *Dějiny Ukrajiny*, s. 286.

protože rozpad rakousko-uherského trhu a nemožnost odebrání československých výrobků nástupnickými státy ve velkém vedly k nutnosti hledat nová odbytiště. S ohledem na svou velikost a počet odběratelů poskytovaly oba trhy adekvátní náhradu. Zároveň mohly snížit závislost na německém trhu, jenž neposkytoval takové příležitosti pro československé průmyslníky. Z těchto důvodů byly tyto trhy atraktivní zejména pro výrobce hospodářských strojů, z nichž určité továrny a firmy jako Umrath, F. Wichterle, R. Bächer či F. a J. Kovařík navázaly obchodní vztahy s Ruskem ještě před začátkem první světové války. Například firma R. Bächer obdržela objednávku 335 pluhů nebo firma F. J. Kovařík disponovala v létě 1914 na území Ruska celkem 12 sklady se zbožím v hodnotě 80 tisíc rakouských korun.³⁹ V souvislosti s myšlenkou dodávek hospodářských strojů vystoupilo Sdružení továren na hospodářské stroje Čechomašina, které slučovalo i výše uvedené firmy, v zájmu propagace československého průmyslu s projektem orební pomoci ruskému zemědělství. Podstatou bylo obdělání půdy brigádou devíti traktorů dodaných československými továrnami. Vše ale záviselo na mezinárodním vývoji, kdo bude daný projekt financovat. V roce 1922 zazněla myšlenka Mezinárodního konsorcia pro obnovu ruského hospodářství, která se stala tématem jednání na Janovské konferenci v dubnu 1922. V souladu s touto myšlenkou západní země hodlaly využít své ekonomické a technické zdroje ve snaze poskytnout hospodářskou pomoc Rusku výměnou za postupnou akceptaci praktik tržní ekonomiky. Sovětská vláda však tuto nabídku z ideologických důvodů odmítla. Projekt tak ztroskotal na otázce financování.⁴⁰ Pomocná akce přitom potvrdila, jak velké množství výrobků by mohly české i slovenské kolonie v Rusku absorbovat.⁴¹ Obchodování s Ruskem však bylo také otázkou vnitropolitickou. Na domácí půdě čelila vláda, respektive ministr zahraničí, tlaku pravicových a nacionalistických politických subjektů. Mezi nimi byla i Národně demokratická strana, která se stavěla proti jakýmkoliv vztahům s bolševiky. Navíc bezpečnost nově vzniklého Československa byla spojena s Francií a státy Malé dohody, které rovněž zaujímal tvrdý postoj vůči sovětskému Rusku, a tak byla československá vláda opatrná při navazování vztahů s Ruskem.⁴²

39 Z. SLÁDEK – J. NOVOTNÝ – J. ŠOUŠA, *Slovanství*, s. 190, 191; Drahomír JANČÍK – Eduard KUBŮ, *Zahraněční obchod – aktivní či pasivní činitel zahraniční politiky?* in: Československo 1918–1938: osudy demokracie ve střední Evropě: sborník mezinárodní vědecké konference v Praze, 5.–8. října 1998, Valdštejnský palác–Senát Parlamentu České republiky, Svazek 1, red. Jaroslav VALENTA, Praha 1999, s. 310, 312; Jiří KOSTA, *Zahraněční obchod Československa (1918–1937)*, in: Tamtéž, s. 335

40 V. ŠIŠKIN, *Čechoslovacko-sovětskije otnošenija*, s. 82; Z. SLÁDEK – J. NOVOTNÝ – J. ŠOUŠA, *Slovanství anebo obchod?*, s. 195–197; Z. SLÁDEK, *Hospodářské vztahy ČSR*, s. 37; L. BELKOVEC – S. BELKOVEC, *Pjat let «krasnoj*, s. 69–72; I. MAGADEEV, *Sovětskoje gosudarstvo i*, s. 406–408.

41 Z. SLÁDEK, *Hospodářské vztahy ČSR*, s. 69.

42 E. VORÁČEK, *V zájmu velmocí*, s. 173, 195–196; K postoji jednotlivých československých stran k Rusku viz J. SERAPIONOVA, *Čechoslovákija i vopros o*, s. 152, 156, 158–159, Výše uvedené vnitropolitické i zahraničně politické faktory vedly mimo jiné k tomu, že Československo nemělo se Sovětským svazem oficiální styky až do roku 1934. V červenci 1920 došlo pouze k výměně repatričních misí, které v létě 1921 nahradily obchodní mise. V červnu 1922 byla uzavřena prozatímní smlouva s RSFSR a USSR, která zřídila zastupitelské úřady. Ty de facto vykonávaly úlohu velvyslanectví Srov. D. JANÁK, *Českoslovenští občané*, s. 38, 39–41; E. VORÁČEK, *V zájmu velmocí*, s. 189, 191.

Přesto československá vláda našla způsob, jak proniknout na ruský trh. Rozhodla se přitom navázat na již probíhající pomocnou akci hladovějícím, když ministerská rada schválila 6. dubna 1922 návrh MZV věnovat částku 15 milionů korun, která měla jít na nákup hospodářských strojů, protože krajané představovali převážně zemědělskou populaci.⁴³ Hlavní příčinou daného rozhodnutí byla skutečnost, že pomocná akce měla pouze dočasný výsledek a nebyla schopna zabránit opětovnému vypuknutí hladu v roce 1923. Proto ministerská rada došla k závěru, že situaci krajanů může zlepšit jedině dlouhodobá podpora, která jim umožní návrat k původní činnosti a zajištění obživy. Tak vznikla úvěrová akce československé vlády.⁴⁴

Po schválení této formy pomoci nastaly přípravné práce, které vymezujeme léty 1922 až 1923, případně počátkem roku 1924.

Ve snaze získat povolení na dovoz hospodářských strojů vedl zástupce ČSR v Moskvě, Josef Girsu,⁴⁵ od roku 1923 jednání s Lidovým komisariátem zemědělství a hlavním koncesním výborem ve věci úvěrové akce. Jeho výsledkem bylo podepsání smlouvy o úvěrové akci 8. listopadu 1923.⁴⁶ Československá vláda tak získala povolení dovážet hospodářské stroje, nářadí a inventář v hodnotě 15 milionů korun, které měly být poskytovány na pětiletý bezúročný úvěr, přičemž mohly být dováženy jen stroje obsažené v nomenklatuře, schválené lidovými komisariáty zemědělství RSFSR a USSR.⁴⁷ Nomenklatura s USSR upřesňující typy strojů a inventáře byla uzavřena 3. ledna 1924.⁴⁸

Pro samotné uskutečnění úvěrové akce vznikaly kompetentní řídicí orgány, prostřednictvím kterých měla vláda provádět úvěrovou akci, a to: Stálý výbor při Zastupitelském úřadu v Moskvě,⁴⁹ družstva a klíčovou úlohu měl také personál úvěrové akce. Od 1. prosince 1923 byli v souvislosti s úvěrovou akcí zaměstnání Vladimír Čermák

43 V. Hájek tvrdí, že k uvolnění finančních prostředků československou vládou na nákup strojů došlo až v roce 1925 srov. V. HÁJEK, *Česká zubovščina*, s. 14; Z. SLÁDEK – J. NOVOTNÝ – J. ŠOUŠA, *Slovanství*, s. 199; S. BRANDEJS, *Náš vystěhovalecký problém*, s. 63.

44 Archiv Ústavu Tomáše Garrigua Masaryka a Akademie Věd ČR, Edvard Beneš I, inv. č. 994, č. kart 227, Pamětní spis o vzniku a činnosti úvěrové akce, s. 5–14.

45 Josef Girsu byl Čech ruského původu. Po výměně obchodních misí mezi Ruskem a Ukrajinou v červnu 1921 byl jmenován vedoucím československé obchodní mise v Charkově, v srpnu téhož roku pak vedoucím obchodní mise v Moskvě a po podepsání prozatímní smlouvy v červnu 1922 se stal vedoucím tzv. československého zastupitelského úřadu v Moskvě srov. Jindřich DEJMEK, *Diplomacie Československa, Díl II. Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992)*, Praha 2013, s. 70.

46 V. ŠÍŠKIN, *Čechoslovacko-sovetskíje otnošenija*, s. 198, 199; Z. SLÁDEK, *Hospodářské vztahy ČSR*, s. 69; Idem – J. NOVOTNÝ – J. ŠOUŠA, *Slovanství*, s. 199–200; J. VACULÍK, *Dějiny vołyňských Čechů II*, s. 85; Národní archiv Praha, Ministerstvo zahraničních věcí – Ruská pomocná akce, inv.č. 30, č. kart. 5, Č. j. 101úa/2787/24, článek o významu úvěrové akce pro čl. průmysl, s. 1.

47 Smlouva viz *Dokumenty a materiály*, s. 80–82 nebo v příloze korespondence Zastupitelství Československé republiky pro RSFSR v Moskvě s Ministerstvem zahraničních věcí, srov. NA Praha, MZV- RPA, inv. č. 30, č. kart. 5, Č.j.12.593/V-23, Smlouva o úvěrové akci.

48 Archiv Ministerstva zahraničních věcí, IV. Sekce národohospodářská 1918–1939, č. kart. 407, Č.j. 188/IV/24.

49 Ve stálém výboru byli zastoupeni J. Girsu, V. Ambrož, který zodpovídal za kontakt se zdejšími úřady a koncepční službu, a V. Čermák, zodpovědný za řízení úvěrové akce a kontrolu na místech srov. AMZV, IV. Sekce, č. kart. 406, č.j. 12.217/V/23, Úvěrová akce.

jako důvěrník úvěrové akce v Kyjevě, Alexander Brabec jako důvěrník úvěrové akce v Melitopoli a Konstantin Nagolkin, přidělený odbočce úvěrové akce v Melitopoli. Jako výpomoc působil na Ukrajině ještě Václav Čermák.⁵⁰ Vedle toho měla určité funkce vykonávat i vláda prostřednictvím výboru, respektive meziministerské komise pod vedením MZV. Jeho součástí měla být zainteresovaná ministerstva a zástupce Sovětského svazu v Praze, nicméně sovětská strana účast odmítla.⁵¹

Velmi důležitá role připadla družstvům, která měla v první řadě rozhodovat o poskytnutí úvěru, shromažďovat sestavené objednávky a odesílat je do Moskvy.⁵² Stálý výbor měl sestavit doručenou objednávku pro komitét v Praze, zatímco obstarání nákupu objednaného zboží a jeho expedice na rusko-polskou hranici bylo úkolem vlády, respektive meziministerské komise. Na rusko-polské hranici měla být dodávka převzata zástupcem Stálého výboru. Zde mělo být provedeno proclení a zabezpečena doprava do centrálního skladu v Kyjevě nebo přímo na adresu konkrétního družstva, a to za předpokladu, že zboží bude roztríděno již na hranici.⁵³ Po jejich doručení pak měla družstva provádět distribuci strojů a ručit za splácení úvěru.⁵⁴

Po schválení dovozu strojů sovětskou stranou a vytvoření potřebných kompetentních orgánů bylo třeba ještě podniknout terénní práce za účelem popularizace úvěrové akce a sběru objednávek, které vykonával personál zaměstnaný na úvěrové akci. Proto dne 5. listopadu přijel V. Čermák do Charkova, aby projednal otázky nomenklatury zboží s komisariátem zemědělství, 9. listopadu pak odjel do Kyjeva a provedl obhlídku českých kolonií Volyňské, Podolské a Kyjevské gubernie. Podobnou cestu vykonával také A. Brabec, když 8. listopadu odcestoval do Melitopolu, kde navštívil kolonie na Krymu a v okolí Novorosyjska.⁵⁵

Čeští kolonisté, mající zájem o tuto pomoc, zakládali družstva, jejichž konkrétní počet se dozvídáme z korespondence J. Girsy a generálního konzula z 9. března 1927.⁵⁶ V ní J. Girsy odeslal seznam čsl. kolonií. Dle tohoto pramene jen na Ukrajině v rámci 3 rajonů vzniklo 28 družstev z celkového počtu 37,⁵⁷ z toho nejvíce v rámci Kyjevského rajonu, kde vzniklo 14 družstev s celkovým počtem 977 členů. Za zmínku stojí připomenout alespoň následujících šest, s ohledem na jejich velikost, známost daných osad a fakt, že o některých ještě uslyšíme v souvislosti s likvidací úvěrové akce. Nejpočetnější družstvo vzniklo v Zubovččině, sdružovalo celkem 138 hospodářů. Z dalších známých českých

50 NA Praha, MZV- RPA, inv. č. 30, č. kart. 5, Č. j. 2/res.adm.25; Tamtéž, Č.j. 13.166/V/23.

51 AMZV, IV. Sekce, č. kart. 406, č.j. 12.217/V/23, Úvěrová akce; AÚ TGM a AV ČR, Pamětní spis o, s. 15–16.

52 Tamtéž, č. kart. 406, Č.j. 190513/22-11.

53 Tamtéž, č.j. 12.217/V/23, Úvěrová akce.

54 Tamtéž, Č.j. 190513/22-11.

55 NA Praha, MZV- RPA, inv. č. 30, č. kart. 5, Č. j. 13.164/V/23.

56 AMZV, IV. Sekce, č. kart. 407, seznam čsl. kolonií v Rusku.

57 Zbývajících 11 vzniklo na území Ruska, v rámci Novorosyjského a Moskevského rajonu. srov. Tamtéž, seznam čsl. kolonií v Rusku.

kolonií působilo družstvo ve Vysoké s členskou základnou 105 hospodářů, v České Krošně v počtu 92 hospodářů, v osadě Černachov v celkovém počtu 85 členů, v Okolku sdružovalo 58 hospodářů nebo družstvo v Dědové Hoře s 32 hospodáři.⁵⁸ Ve skutečnosti se žádná ze zmíněných osad nenacházela na území Kyjevského rajonu. Například osady Okolek a Vysoká se nacházely v Černachovském rajonu stejně jako osada Černachov. Česká Krošna se nacházela v Levkivském rajonu nebo Dědova Hora se nacházela na území Slavutského rajonu.⁵⁹ Kyjevským rajonem byla myšlena bývalá Volyňská gubernie, případně osady v jejím blízkém okolí.

Naopak na území Oděského rajonu vzniklo jen šest družstev, o celkovém počtu 203 členů. Na území Krymského rajonu vzniklo rovněž jen šest družstev, ale s početnější členskou základnou, v počtu 538 členů. Tyto rozdíly v počtu a velikosti družstev mezi rajony můžeme vysvětlit geografickou koncentrací české menšiny, která byla nejpočetnější na Volyni, méně početná pak na Krymu a jihu Ukrajiny.⁶⁰ Navíc ani Krymský rajon neexistoval a označuje se tím pravděpodobně celá bývalá Tauridská gubernie.

Protože hladomor značně postihl české kolonie na jihu Ukrajiny, přišla již 1. listopadu 1923 do Prahy objednávka zemědělských strojů a náradí pro kolonisty žijící v rajonu Melitopol, kterou odeslalo družstvo v Čechohradě v Krymském rajonu, poptávající stroje pro jarní setbu.⁶¹

Podepsáním smlouvy o úvěrové akci včetně nomenklatury spolu s příchodem prvních objednávek datujeme konec přípravné fáze úvěrové akce. Během ní byla československou vládou prosazena další pomoc pro československé kolonisty. Českoslovenští průmyslníci tak dostali jedinečnou šanci proniknout na ruský trh, a to vzhledem k tomu, že v listopadu 1922 zamítl ministr financí Alois Rašín návrh na vytvoření státní garance pro obchod s Ruskem.⁶² Současně byly podniknuty nezbytné organizační přípravy, díky čemuž mohly být uskutečněny přicházející objednávky. Tím se dostáváme k další fázi, k jejímu průběhu.

Průběh úvěrové akce

Po dokončení všech přípravných prací a doručení prvních objednávek se přistoupilo k samotné realizaci projektu. Ve snaze zabezpečit krajany potřebným náradím na jarní práce došlo 11. února 1924 k vypravení prvního transportu, který na Ukrajinu dorazil 21. března. Tvořilo ho 17 vagonů. Na dodávkách se podílelo 12 firem, které dodaly zboží v hodnotě

58 Tamtéž, seznam čl. kolonií v Rusku.

59 *Nacionalní menšosti na Ukrajině. Rejestr selyšč. Charkiv 1925, s. 8, 11–12; Matěrialy po administrativno-teritorialnomu děleniju Volynskoj gubernii 1923 goda. Volynskaja gubernskaja administrativno-teritorialnaja komissija. Žitomir 1923, s. 166.*

60 Tamtéž, seznam čl. kolonií v Rusku.

61 NA Praha, MZV- RPA, inv. č. 30, č. kart. 5, Čj. 12 637/V/23, objednávka hospodářských strojů pro úvěrovou akci.

62 E. VORÁČEK, *V zájmu velmocí*, s. 199–200

1 202 184,91 Kč.⁶³ Do průběhu následujícího transportu však zasáhl Lidový komisariát zahraničního obchodu, když z jeho iniciativy byla v březnu zredukována nomenklatura. Tak došlo k zastavení druhého transportu a obchodní zastupitelství SSSR v Praze nevydalo licenci. Protože měnit nomenklaturu mohl jen komisariát zemědělství a lidový komisariát obchodu mohl jen kontrolovat kvalitu výrobků, československé zastupitelství tak zcela legitimně vyžadovalo dodržování smluv.⁶⁵ Můžeme poznamenat, že oba komisariáty nakonec daly za pravdu našemu zastupitelství, když komisariát zahraničního obchodu povolil na začátku dubna přepravu vagonů se zemědělským inventářem určenou pro druhý transport.⁶⁶ Ten vyjel 28. dubna 1924. V porovnání s prvním transportem byl sice menší, skládal se z 13 vagonů, s dodávkami 13 firem v hodnotě 575 990 Kč,⁶⁷ avšak zboží bylo doručeno za kratší dobu. Jestliže průběh prvního transportu trval déle než měsíc, tato expedice trvala jen dva týdny. Transport dorazil 9. května do Šepetovky, kde byl přijat úředníkem úvěrové akce V. Čermákem, a bylo zahájeno vylívání strojů.^{68 69}

Ve snaze dosáhnout změny nomenklatury legálním postupem, se Lidový komisariát zemědělství dne 15. května 1924 obrátil na zástupce československého státu s iniciativou přezkoumání nomenklatury s odůvodněním ochránit domácí trh před zahraniční konkurencí.⁷⁰ Není ale vyloučeno, že sovětská vláda sledovala jiné cíle, než byla ochrana domácího trhu. V sovětském hospodářství se stále projevovaly různé krizové jevy, například odbytová krize v roce 1923 a krize spojená s nedostatkem zboží v letech 1924–1925.⁷¹ Můžeme proto polemizovat o schopnostech sovětského průmyslu zabezpečit domácí trh pokročilou hospodářskou technikou. Můžeme konstatovat, že sovětská vláda záměrně zdržovala

63 Nová svoboda. Pokrokový týdeník. 1, 1924, č. 3, s. 60; AMZV, IV. Sekce č. kart. 407, Zasedání meziministerské komise dne 30. května 1924, stručný referát o dosavadní činnosti a o výsledcích úvěrové akce, První dva transporty.

64 Již během prvního transportu byla suma přerozdělených dodávek zemědělských strojů mezi jednotlivými oblastmi Ukrajiny různá, například na Krym bylo vyexpedováno celkem 180 odstředivek, z toho 77 do kolonie Bohemka, pokud však hovoříme o bývalé Tauridské gubernii, pak bylo vyexpedováno nejvíce odstředivek do Čechohradu v počtu 124. Na Volyni byly nejvíce distribuovaným strojem kultivátory, kterých bylo doručeno celkem 35, z toho 18 obdržela kolonie Olšanka, a dále byly početné řezačky na slámu, 15 z nich pro kolonii Krošna. Na území Kyjevské gubernie bylo přerozděleno celkem 22 pluhů a 19 odstředivek, z toho 17 pluhů dostala kolonie Vyšehrad a 11 odstředivek pro Holendry. srov. AMZV, f. IV. sekce, č. kart. 416, sl. 1 – Krym, tamtéž Volyňská gub, tamtéž Oděská gub, tamtéž Kyjevská gub.

65 Tamtéž, č. kart. 407, Č.j. 4134/IV/24 Úvěrová akce – změny nomenklatury, příloha č. 4.005/VII/24.

66 Tamtéž, č. kart. 407, Č.j. 4716/IV/24, příloha č. 3B/459.

67 Tamtéž, Zasedání meziministerské komise dne 30. května 1924, Předměty jednání meziministerské komise dne 30. května 1924, stručný referát o dosavadní činnosti a o výsledcích úvěrové akce, a/První dva transporty, Referát ing. Rixyho.

68 NA Praha, MZV- RPA, inv. č. 30, č. kart. 5, Č.j. 6415/IV/24, Průběh úvěrové akce od 15/IV do 15/V 1924.

69 V průběhu druhého transportu byly v Oděské gubernii nejvíce distribuovaným strojem odstředivky, a to celkem 82 kusů, hlavně v osadách Bohemka a Koňský záhon v počtu 25 a 24, pluhů na území Kyjevské a Volyňské gubernie, z toho nejvíce na Volyni, kde bylo doručeno a přerozděleno celkem 43 pluhů, z toho 24 kusů pro kolonii Vysokou, v rámci Kyjevské gubernie pak bylo přerozděleno 32 kusů, z toho 24 ve Vyšehradě srov. AMZV, f. IV. sekce, č. kart. 416, sl. 1 – Krym, tamtéž Volyňská gub, tamtéž Oděská gub, tamtéž Kyjevská gub.

70 Tamtéž, č. kart. 407, č. 1059.

71 O. BOJKO, *Nejnovější dějiny Ukrajiny*, s. 65.

transport, aby byla uznána de iure. Podobnou praktiku přitom použila při vyjednávání o obchodní smlouvě v roce 1921, a to zatýkáním či zadržováním odjezdu československých občanů i ruských Čechů.⁷² Ve snaze předejít dalším nedorozuměním při vydávání licencí navrhlo Československé zastupitelství v Moskvě Lidovému komisariátu zemědělství již 14. května 1924 kompromis spočívající v neomezeném dovozu deseti druhů výrobků do Sovětského svazu v souladu s uzavřenými smlouvami a možností revize nomenklatury zbývajících strojů.⁷³ Dá se předpokládat, že Lidové komisariáty obou svazových republik si nakonec uvědomily možné důsledky v případě přerušení dodávek strojů. A to nejen pro československé výrobce, ale zvláště pro zemědělskou populaci, která měla z výše uvedených důvodů omezený přístup k hospodářskému zařízení, a proto uznaly za nezbytné úspěšné provedení dovozní kampaně. Z toho důvodu se obrátily na vládu SSSR, která povolila dovoz všech objednaných strojů. Žádala ale přijetí nové nomenklatury předložené oběma komisariáty 15. května.⁷⁴ O tomto se však české archivní prameny nezmiňují.

Tento spor prodloužil vypravení třetího transportu, k čemuž došlo až 16. srpna 1924. Byl obsahově rozsáhlejší než předchozí dva transporty. Jeho strukturu tvořilo celkem 38 vagonů a expedoval i dražší zboží, a to v celkové hodnotě 2 340 454 Kč.⁷⁵ Také u třetího transportu se projeví další, dosud neznámé obtíže. Ze zprávy o průběhu cesty, vypracované dr. Václavem Znojenským, kterého pověřilo vedením transportu ministerstvo zahraničních věcí,⁷⁷ se dovídáme, že 17. srpna 1924 zadržely polské úřady v Žebřidovicích transport z důvodu nedostatečného celního uzavření. Situace se vyřešila 19. srpna, kdy legionář Josef Velík, doprovázející transport jako pomocná síla,⁷⁹ vyjednal u celního ředitelství v Žebřidovicích propuštění transportu bez kontrasignace zboží. Sice není známo, jakým způsobem se mu podařilo přesvědčit celní ředitelství, ale můžeme se jen domnívat, že možná přesvědčil o nutnosti propustit transport nebo nabídl jinou protislužbu. Navzdory tomuto zdržení byl transport vyexpedován za deset dní a podle zprávy bylo vše vyřízeno již ke dni 27. srpna. Zásilky strojů byly dopraveny na místo určení, byla zahájena zpětná cesta zakončená příjezdem do Prahy 4. září.⁸⁰ A zůstává jen otázkou, co bylo příčinou zadržetí

72 D. JANÁK, Českoslovenští občané, s. 40.

73 Tamtéž, č. kart. 407, č. 256/24.

74 Tamtéž, č. kart. 407, č. 1383.

75 AÚ TGM a AV ČR, Pamětní spis o, s. 24–25.

76 V rámci třetího transportu byly na Volyni nejvíce distribuovaným strojem mlátičky, a to v celkové počtu 21 kusů, z toho 9 v Okolku a stejný počet žentourů s pastorky, v Kyjevské gubernii pak byly nejžádanějším strojem pařáky a mlátičky, které byly rovněž rozděleny v počtu 13 kusů, přičemž nejvíce opět v kolonii Vyšehrad, na Krymu i nyní odstředivky v počtu 94 kusů, ovšem nejvíce kusů v létě připadlo na Simferopol a v Oděské gubernii byly nejžádanějším strojem pluhy, kterých bylo celkem přerozděleno 17, z toho 13 připadlo na kolonii Sergijjevka srov. AMZV, f. IV. sekce, č. kart. 416, sl. 1 – Krym, tamtéž Volyňská gub, tamtéž Oděská gub, tamtéž Kyjevská gub.

77 Václav Znojenský působil od listopadu 1920 jako sekretář čs. repatriční mise v Moskvě, následující dva roky pracoval u tamní čs. obchodní mise J. DEJMEK, *Diplomacie Československa*, s. 267.

78 AMZV, IV. Sekce, č. kart. 408, Čj. 117.483 -24- IV/2.

79 Tamtéž, č. kart. 408, Čj. 118.922/24 – IV/2.

80 Tamtéž, Průběh cesty.

transportu, zda skutečně nedostatečné pokrytí, nebo jiné příčiny záměrně vytvořené polskými úřady s cílem komplikovat situaci české straně.

Složitě vydávání licencí, spor o nomenklaturu a situace v polských Žebřidovicích měly dopad na expedici a průběh dalších transportů, protože meziministerská komise pro úvěrovou akci přijala 5. listopadu 1924 rozhodnutí svěřit čtvrtý transport soukromé zasílatelské společnosti, kterou byla firma Schenker a spol.⁸¹

Oproti předchozím transportům byl čtvrtý transport nakládán po částech, a tudíž trval déle. Doprava první části začala 23. prosince 1924 a byla odeslána ke dni 10. ledna 1925, kdy bylo dle referátu z meziministerské komise, předneseném inženýrem Rixym, vysláno již 21 vagonů z původních asi 60 zamýšlených, 19 vagonů se už nacházelo na pohraniční ruské stanici v Šepetovce. Téhož dne bylo zahájeno nakládání druhé části transportu v počtu 26 vagonů,⁸² o jejím průběhu nemáme prakticky žádné informace. K definitivnímu dokončení transportu došlo až v květnu 1925. Finálně se skládal z 59 vagonů, namísto plánovaných 60, a podílelo se na něm 22 firem, které dodaly zboží v celkové hodnotě 3 073 743,94 Kč.^{83 84} Z toho vyplývá, že čtvrtý transport byl největším a prozatím i časově nejdelším transportem. Nutno dodat, že na časové prodloužení tohoto transportu měly vliv pokračující problémy s udělováním licencí, kdy sovětské obchodní oddělení v Praze odmítlo udělit licenci na decimální váhy a lokomobily. Licence však byly nakonec vydány, ovšem z jednání meziministerských komisí není jasné, jakým způsobem se zasílatelská firma domohla jejího udělení.⁸⁵ Průběh čtvrtého transportu rovněž prodlužovaly jednotlivé firmy, které otálely s dodávkou svých objednávek, protože neměly zboží připravené.⁸⁶ To také bylo důvodem vypravení pátého transportu, protože obchodní oddělení SSSR v Praze nepovolilo přiřadit ke čtvrtému transportu⁸⁷ zbývajících 9 vagonů později dodaného zboží, tím pádem počet vagonů čtvrtého transportu měl být nakonec vyšší než původní předpokládaný plán 60 vagonů.

81 Tamtéž, č. kart. 407, Meziministerská komise, Zasedání dne 5. listopadu 1924, Protokol zasedání meziministerské komise pro úvěrovou akci odbývaného dne 5. listopadu 1924.

82 AMZV, f. IV. Sekce, č. kart. 407, Presenční listina meziministerská komise ze dne 10. ledna 1925, stručný referát o čtvrtém transportu úvěrové akce.

83 Tamtéž, č. kart. 407, Presenční listina meziministerské komise dne 19. května 1925, Předměty jednání meziministerské komise dne 19. května 1925, stručný referát o čtvrtém a pátém transportu úvěrové akce.

84 Z důvodu velikosti čtvrtého transportu byly dodávky strojů a nářadí početné, což se týká především Oděské, Kyjevské ale i Volyňské gubernie, například v rámci Volyňské gubernie byly nejvíce distribuovány mlátičky v počtu 63 kusů, dále bylo distribuováno 53 fukarů, 49 odstředivek a z hlediska jejich velkého množství uvedme ještě žací stroje obilní v počtu 34 kusů či pluky v počtu 23 kusů, zatímco do Kyjevské gubernie bylo vyexpedováno 37 mlátiček, 18 žacích strojů obilních a k tomu ještě 20 žentourů a pastorků a v Oděské gubernii byly nejčastěji přerozděleny sečí a žací stroje obilní v počtu 19 kusů. Kromě toho bylo čtvrtým transportem doručeno ještě 15 lokomobilů na Krym srov. AMZV, f. IV. sekce, č. kart. 416, sl. 1 – Krym, tamtéž Volyňská gub, tamtéž Oděská gub, tamtéž Kyjevská gub.

85 Tamtéž, č. kart. 407, Prezenční listina meziministerská komise dne 4. března 1925, Předměty jednání meziministerské komise dne 4. března 1925, stručný referát o čtvrtém transportu úvěrové akce.

86 Tamtéž, Presenční listina meziministerské komise dne 19. května 1925, stručný referát o čtvrtém a pátém transportu úvěrové akce.

87 Tamtéž, č. kart. 415, Č.j: 167341/IV/25, dopravní účet za pátý transport na Kč 37921.87

U pátého transportu zjišťujeme, že československá strana pravděpodobně nepřijala návrh nomenklatury z 15. května 1924. Předpokládáme, že pro československou stranu nemělo smysl uzavírat novou nomenklaturu na posledních pár transportů. Hospodářské stroje pátého transportu byly totiž objednány v roce 1924 ještě podle původní nomenklatury, jak je zmíněno i v přípisu do Lidového komisariátu zemědělství ze dne 4. srpna 1925, v němž žádalo udělit výjimku pro již zakoupené a k expedici připravené stroje. V odpovědi z 21. srpna daný komisariát sice poukázal na nesoulad většiny strojů pátého transportu s druhou nomenklaturou z 15. května 1924, ale v zájmu úspěšného dokončení této akce navrhl patričním orgánům učinit výjimku. Žádost československého zastupitelství byla schválena 2. září,⁸⁸ tím byly vyřízeny veškeré formality pro vypravení pátého transportu. Prameny se však neshodují v otázce výjezdu a průběhu. Podle meziministerské komise započala 10. září 1925 a trvala do 15. září 1925, zastupitelství ale hlásilo odjezd prvních vagonů pátého transportu teprve 14. září.⁸⁹ Podílelo se na něm 6 firem, které dodaly zboží v celkové hodnotě 352 863,77 Kč.⁹⁰

Na počátku roku 1926 se v Moskvě nahromadilo velké množství objednávek, proto meziministerská komise schválila 12. února expedici šestého transportu.⁹¹ Stejně jako čtvrtý i tento transport probíhal po částech, tentokrát po dvou.⁹² Od dubna 1926 až do února 1927 bylo celkem ve dvou částech vyexpedováno 10 vagonů se zbožím v hodnotě 1 077 021,92 Kč,⁹³ což znamená, že šestý transport byl tím časově nejdelším transportem.

V rámci těchto šesti transportů tak bylo celkově vypraveno 146 vagonů v souhrnné hodnotě 8 622 258,54 Kč. Z výše uvedených skutečností je patrná nerovnoměrná distribuce strojů, která vyplývá z hospodářské specializace jednotlivých oblastí. Jestliže se čeští hospodáři na Volyni zabývali pěstováním obilovin, brambor a hlavně chmele, zcela logicky poptávali nástroje pro orbu jako pluhy, řezačky na slámu či mlátičky. Naopak na černomořském pobřeží bylo kromě pěstování obilovin výnosné i mlékárenství a chov dobytka, z toho důvodu potřebovali odstředivky.⁹⁴ Na druhou stranu množství distribuovaných výrobků vyvolává otázky – pokud bylo na Volyni zdrojem příjmů chmelařství, proč čeští hospodáři nepoptávali během těchto transportů stříkačky na chmel a jiné prostředky proti škůdcům?

88 Tamtéž, č. kart. 410, složka 1, č. 975 ya/25, Tamtéž sl. 2, č. 3136, Tamtéž, sl. 2 Č.j. 1115/25-478.úa.

89 Tamtéž, č. kart. 410, Č.j. 145140/IV/25.

90 Tamtéž, č. kart. 407, Presenční listina Meziministerské komise dne 12. listopadu 1925, předměty jednání meziministerské komise ze dne 12. listopadu 1925, Stručný referát o pátém transportu úvěrové akce.

91 AÚ TGM a v AV ČR, Pamětní spis, s. 33.

92 Tamtéž, č. kart. 410, Č. j 61012/IV/2úa/26.

93 Tamtéž, č. kart. 410, Č. j 64325/IV/2úa/26.

94 Tamtéž, č. kart. 407, Meziministerská komise ze dne 25. června 1926, Stručný referát o expedici prvního oddělení šestého transportu; Tamtéž, Meziministerská komise ze dne 24. září 1926, Stručný referát o šestém transportu a o finančním stavu úvěrové akce; Tamtéž, Zápis o schůzi meziministerské komise konané dne 10. února 1927.

95 J. VACULÍK, *Dějiny volyňských Čechů*, s. 39, 41–43, 49; J. AUERHÁN, *České osady*, s. 34; Tamtéž, s. 45–46.

Na těchto dodávkách se podílelo minimálně 30 firem. Velké strojírenské firmy dodávaly pravidelně. Mezi ně patřila i firma Rudolf Bächer, jejíž dodávky zahrnovaly orebné nářadí. Například v rámci prvního transportu se jednalo o pluhy a kultivátory pro Novorosyjsk a Okolek.⁹⁶ Naopak v dodávkách firmy Melichar a Umrath převažovaly sečí a žací stroje. Během stejného transportu daná firma doručila sečí stroje značek Patria, Unikum a Imperator, dále obilní žací stroje značky Gratia a Handy a součástí této dodávky byly i náhradní díly k těmto strojům určené pro osady na Volyni a Melitopol.⁹⁷ Mezi dodanými komoditami prostějovské firmy Wichterle a Kovařík byly podle účtu za daný transport mlátičky, pohrabovače a žentoury určené pro osadu Vysoká na Volyni.⁹⁸ Škodovy závody pak dodaly odstředivky, ty doručily i v dalším transportu, přičemž jejich odběrateli byly dle účtu za první transport jak české osady na jihu, tak osady na Volyni.⁹⁹ Nutno dodat, že v rámci Úvěrové akce kolonistům nebyly dodávány jen hospodářské stroje, ale také nářadí a jiný hospodářský materiál. Kromě již zmíněných firem se na jeho dodávkách podílely i menší podniky, ovšem méně často. Například nejvíce distribuovaným materiálem napříč všemi koloniemi byl motouz manilský, který dodala firma J. Kolařík v celkovém počtu 23 305 kusů za druhý a třetí transport.¹⁰⁰ Mezi doručeným nářadím se dále vyskytovaly vidle, kopáče, lopaty a hrábě, které dodaly Moravské ocelárny a železárny a Teplické železárny.¹⁰¹ Z dalších nástrojů uvedme alespoň ještě fukary, které doručila přerovská továrna J. Krátký ve třetím transportu.¹⁰²

Jakmile kolonisté obdrželi své objednávky, vznikla jim povinnost splácet pořízené stroje. Dle situační zprávy o úvěrové akci ze září 1926 z celkové sumy 149 664,47 Kč za první tři transporty za všechna družstva v SSSR připadla družstvům na Ukrajině částka 124 109,36 Kč. Splaceno však bylo jen 21 980,29 Kč, což je pouhých 17 %. Skutečnost, že bylo splaceno celkově jen 17 % splátek, nám dokazuje, že družstva s tímto měla problémy. Navíc tempo splácení se lišilo napříč jednotlivými družstvy. V tomto ohledu na tom byla nejlépe družstva na Volyni, ovšem ani zde nelze hovořit o úspěšném splácení. S výjimkou kooperativu v Černachově, který ve srovnání s ostatními družstvy na Volyni, ale i jinými

96 Tamtéž, č. kart. 413, sl.1, č.j: 37245/IV/24; Tamtéž, Č.j: 39087/IV/24; Tamtéž, č. kart. 416, sl.1, Rekapitulace.

97 Tamtéž, č. kart. 413, sl.1, č.j: 79603/IV/24; Tamtéž, č. kart. 416, sl.1, Rekapitulace.

98 Tamtéž, č. kart. 413, sl.1, Č.j: 37241/IV/24 a Č.j: 38524/IV/24.

99 Tamtéž, č. kart. 413, sl.1, Č.j: 31184/IV/24; Tamtéž, č. kart. 416, sl.1, Rekapitulace; Tamtéž, Druhý transport pomocné akce čsl. kolonistům ve Svazu sovětských socialistických republik.

100 Tamtéž, č. kart. 413, sl.2, Č.j 27421/IV/24; Tamtéž, č. kart. 416, sl. 1 – Krym, tamtéž Volynská gub, tamtéž Oděská gub, tamtéž Kyjevská gub.

101 Tamtéž, č. kart. 413, sl.1, č.j.31181/IV/24; Tamtéž č.j. 31177/IV/24.

102 Tamtéž, č. kart. 413, Č.j. 127530/IV/24; Zbytek firem včetně celkové částky srov. Tamtéž, č. kart. 416, sl.1, Seznam dodávek čsl. firem pro úvěrovou akci, bohužel tento dokument zaznamenává pouze čtyři transporty nebo AÚ TGM a v AV ČR, Pamětní spis, přílohy 2,3,4,5,6,7. Nutno doplnit, že z prostředků úvěrové akce byla poskytnuta v letech 1925 – 1926 také finanční pomoc vystěhovaleckým družstvům, například družstvem Interhelpe bylo objednáno zařízení na stavbu mlýna a motor, k jehož stavbě však z důvodu požáru a personálních sporů nedošlo, družstvo Kladenská komuna získalo mlátičku od firmy Wichterle a Kovařík a různé hospodářské stroje byly dodány družstvu Reflektor. srov. D. JANÁK – Z. JIRÁSEK, *Z historie československých*, s. 56; AÚ TGM a v AV ČR, Pamětní spis, s. 41–46.

na Ukrajině, měl v této době uhrazeno již 85 % splátek za první tři transporty, družstva v Zubovštině či Holendrech uhradila jen 43 % a 21 % splátek. Téměř třetinu splátek mělo uhrazeno družstvo v Krošně a necelou čtvrtinu v Olšance. Nejhuře však splácelo družstva v osadě Vysoká, konkrétně jen 19 %, a v Okolku jen 16 %.¹⁰³ Na druhou stranu zmíněná družstva odvedla na splátkách i přes nepoměr odvedených splátek ve vztahu k Černachovskému družstvu více než družstva na Krymu. Například družstva v osadě Carekvič a Bijuk Konrád neodvedla ani 10 % svých splátek. Podíl jejich splátek činil pouhých 9 % a 3 %. Ještě huře splácela družstva ve zbývající části jihovýchodní Ukrajiny, bývalé Chersonské gubernii. Zde mělo problémy družstvo v osadě Čechy, které neodvedlo žádnou splátku, a družstvo v Bohemce, jež uhradilo pouhých 3 % splátek. Nutno podotknout, že úspěšnější spláčení družstev na Volyni v porovnání s jinými družstvy pravděpodobně ovlivňoval export chmele.¹⁰⁴

I když v následujících letech počet splátek vzrostl, tempo spláčení bylo stále nedostatečné¹⁰⁵ a souvisí s nastupujícími změnami v hospodářské politice Sovětského svazu. Dosavadní nová ekonomická politika sice stabilizovala poměry na venkově, ale byla jen dočasným opatřením způsobeným válkou a důsledky válečného komunismu. Na sjezdu Komunistické strany v roce 1925 byla vyhlášena industrializace země vyžadující značné finanční prostředky. Ty měli poskytnout rolníci prostřednictvím nízkých výkupních cen zemědělských produktů, ovšem nechtěli levně prodávat své výrobky, a tak stalinské vedení znovu přistoupilo k rekvizicím i jiným vyzkoušeným represivním opatřením. Odvodové dávky byly několikanásobně zvyšovány, byly uvalovány stále nové daně na „bohaté hospodáře“. Proti rolníkům byl uplatňován článek 107 trestního zákoníku, který legalizoval uvěznění a konfiskaci majetku za neplnění nových odvodů.¹⁰⁶ České kolonisty postihly vysoké odvody, nízké výkupní ceny a jiné sankce, což potvrzuje žádost občanů Bohemky Československému zastupitelství z prosince 1924 a dopis Vladimíra Postla, předsedy družstva v Okolku, adresovaný Československému zastupitelství v Moskvě v prosinci 1927. V žádosti občané dané kolonie žádali zastupitelství o pozastavení dodávek, protože díky vysoce vyměřeným poplatkům neměli dostatek finančních prostředků na hrazení cla a dopravy, natož na splátky.¹⁰⁷ V dopise V. Postla se dále dozvídáme, že příčinou špatného spláčení nebyly jen nízké výkupní ceny chmele, ale také obavy některých kolonistů, že by je ostatní vnímali jako zámožné zemědělce a stroje by jim proto zkonfiskovali.¹⁰⁸ Stojí za připomenutí, že družstva v Okolku a zvláště v Bohemce patřila mezi družstva, která splácela huře. Ekonomická opatření

103 NA Praha, MZV-RPA, inv.č.30, č. kart. 5, Č.j. 619/26-úa, Finanční všeob. Situační zpráva o úvěrové akci.

104 J. LUCKIJ, Čechy na Ukrajině, s. 128.

105 AMZV, IV. Sekce, č. kart. 407, Č. j. 75 úa/28 Finanční –všeobecné-výkaz splátek za stroje k 20. lednu 1928.

106 P. R. MAGOCSI, *A history of Ukraine*, s. 550; O. BOJKO, *Nejnovější dějiny*, s. 78; M. REIMAN – D. KOLENOVSKÁ – B. LITERA, *Zrod velmoci*, s. 331; N. WERTH, *Stát proti svému lidu*, s. 130–131; R. CONQUEST, *The Harvest of sorrow*, s. 91; B. LITERA, *Druhá revoluce*, s. 26, 28.

107 Tamtéž, č. kart. 409, Č.j. 52/dův. IV./25 Úvěrová akce – případy zabavení strojů.

108 Tamtéž, č. kart. 412, čís. 16 284/IV27, Dopis kolonisty Vladimíra Postla.

tak dopadají nejen na schopnosti či vůli kolonistů splácet hospodářské stroje, jež jim byly dodány, ale také předurčila samotný osud úvěrové akce. Především vysoké daně a zároveň i vysoké odvody zapříčinily, že si čeští hospodáři nemohli dovolit splácet. V případě neplnění to pak vedlo až ke konfiskaci strojů úvěrové akce. To vše mělo za následek konec úvěrové akce, čemuž bude věnována pozornost v následující kapitole.

Neslavný konec

Čeští hospodáři na sebe upoutali pozornost svou prosperitou i hospodářskými stroji dodanými úvěrovou akcí. K prvnímu otevřenému konfliktu českých hospodářů se sovětskými orgány došlo v době, kdy stále probíhaly transporty. V prvním případě šlo o již zmíněný spor občanů Bohemky s úřady, kdy dvěma občanům byly exekučně zabaveny odstředivky získané v rámci úvěrové akce.¹⁰⁹ V reakci na tyto kroky Československé zastupitelství vyžadovalo od komisariátu zahraničních věcí dne 5. ledna 1925 ochranu majetku československé vlády, protože tyto dodané stroje měly zůstat jejím majetkem až do jejich úplného splacení. Nutno dodat, že sovětská vláda v tomto případě jednala nejen v rozporu se zásadami úvěrové akce, ale také proti smlouvě mezi Československou republikou a Ukrajinskou sovětskou socialistickou republikou z roku 1922. V článku 18 se obě strany zavazují, že nebudou sekvestrovat ani konfiskovat majetek či zboží dovážené druhou stranou, pokud byla při dovozu respektována pravidla platná na daném území.¹¹⁰

Konflikt obyvatel Bohemky už naznačoval, jak se bude situace asi vyvíjet, a byl jakousi předzvěstí budoucí socializace soukromého majetku. Ještě předtím ale sovětské orgány zahájily propagandistickou kampaň. Za její počátek lze považovat článek Martina Lacise z roku 1926.¹¹¹ V druhé fázi kampaně proti úvěrové akci místní žurnalistika obviňovala úvěrovou akci z obohacování československých výrobců hospodářských strojů na úkor českých kolonistů dodávkami předražených strojů.¹¹² Obvinění sovětského tisku jsou však nesmyslná, protože podle smlouvy o úvěrové akci ceny nesměly převyšovat tržní ceny v místě výroby, což jasně dokazuje záměr sovětských úřadů zdiskreditovat tuto akci. Podobný argument proto použila i československá strana, když upozornila sovětské orgány a tamní tisk, že ceny dodávaných strojů určuje obchodní oddělení sovětského zastupitelství v Praze. Intervence měla úspěch, útoky na úvěrovou akci přestaly, ale jen na krátký čas.¹¹³

Je pravděpodobné, že pomlouvačná kampaň sovětského tisku byla jen předehrou ke třetí fázi kampaně proti úvěrové akci, kterou datujeme léty 1928–1929. V průběhu této kampaně režim přechází nejprve z roviny propagandistické do roviny personální. Její

109 AMZV, f. IV. sekce, č. kart. 409, Č.j. 52/dův. IV./25 Úvěrová akce – případy zabavení strojů.

110 AÚ TGM a AV ČR, EB 1, inv.č. 989, č. kart. 226, Prozatímní smlouva mezi ČSR a Ukrajinskou sovětskou socialistickou republikou.

111 Tamtéž, č. kart. 407, Čís. 1.432/ res.pol./IV-26, článek Lacise o úvěrové akci.

112 Tamtéž, č. kart. 412, Meziministerská komise dne 28. března 1928, Dočasné zastavení objednávek orebného nářadí pro jarní období t. r. a zatýkání čl. kolonistů.

113 Konkrétně článek 5 srov. *Dokumenty a materiály*, s. 81; AMZV, f. IV. Sekce, č. kart. 412, Meziministerská komise konaná dne 28. března 1928, Dočasné zastavení objednávek orebného nářadí pro jarní období t. r.

průběh odpovídá konci druhé poloviny 20. let, kdy bylo jasné, že nízké výkupní ceny nezajistí prostředky na industrializaci. Proto Stalin na konci druhé poloviny 20. let našel jiný způsob, jak získat od rolníků zemědělské produkty pro financování industrializace. Tím byla kolektivizace zemědělství, jejímž výsledkem byla transformace individuálních hospodářství v tzv. kolchozy a sovchozy. Proti těm, kteří kolektivizaci odmítali, byla podniknuta opatření.¹¹⁴ Protože v průběhu kolektivizace bylo třeba zlikvidovat soukromý sektor, musela sovětská vláda nejprve zakročit proti kooperativům, které zprostředkovávaly rolníkům hospodářskou techniku, a posléze vyvlastnit ty stroje, jež už byly v oběhu. Proto bylo zatčeno 11 členů 5 hospodářských družstev bývalé Volyňské gubernie. Zatýkáním bylo nejvíce postiženo družstvo v Krošně, jeho předseda Emanuel Malý, jednatel František Šťastný, pokladník Eduard Albrecht a další členové, mezi nimi Vladimír Boček, Josef Dušek a Alexandr Vorošilov. Z dalších družstev bývalé Volyňské gubernie byli zatčeni členové družstva v Okolku, jeho předseda Vladimír Postl a tajemník Josef Dostál. V kolonii Vinohrady byl zatčen jeho předseda Václav Holpuch a předseda družstva v Černachově, Konstantin Fiksl. Dále byl zatčen Matěj Král, funkcionář družstva ve Vysoké.¹¹⁵ Jednotlivé prameny se však rozcházejí v tom, kdy došlo k zatčení těchto funkcionářů. Výše citovaná ukrajinská literatura tvrdí, že se tak stalo v únoru 1928, ovšem podle Rehabilitování historií byl v únoru zatčen jen František Šťastný, konkrétně 28. února, zatímco zbývajících 10 funkcionářů bylo zatčeno až 5. března.¹¹⁶

Výše uvedeným členům družstev byla kladena za vinu antisovětská a špionážní činnost, respektive předávání ekonomických informací československým orgánům a také způsobení ztrát českým kolonistům.¹¹⁷ Zde nalézáme souvislosti s výše zmíněnou propagandou, která očerňovala úvěrovou akci z dodávek předražených strojů. Rozhodně se ale nejednalo o jedinou záminku pro zatčení. Sovětské orgány dále využily styk těchto funkcionářů s československými orgány a představiteli, například výše zmíněný dopis V. Postla československému zastupitelství v prosinci 1927. Ve skutečnosti ale V. Postl v dopise nepředával žádné „tajné“ informace, pouze vylíčil situaci panující na Ukrajině.¹¹⁸ Dále zneužily návštěvu F. Šťastného na československém zastupitelství, ke které došlo někdy na přelomu ledna a února 1928,¹¹⁹ ale i jiné vazby na Československo, jež měl například K. Fiksl. Z jeho prohlášení se dovídáme, že v roce 1919 emigrovali do Československa jeho dva synové i dcera. Nikoliv však z politických důvodů, ale z důvodu pokračování

114 O. BOJKO, *Nejnovější dějiny Ukrajiny*, s. 78.

115 Problematiku zatčení funkcionářů jednotlivých družstev jako první zpracoval v českém prostředí D. JANÁK srov. D. JANÁK, *Českoslovenští občané a Češi*, s. 44–45, s. 102; L. KOPIJČENKO, *Represiji sered českocho naselelnja*, s. 9; M. LUTAJ, *Čechy na Žytomyrščyni*, s. 12–13.

116 *Zgadaemo poimienno* Kn. 1, s. 251, 505; *Tamtéž*, Kn. 2, s. 229, 372, 642, 676; *Tamtéž*, Kn. 4, s. 108, 465; *Tamtéž* Kn. 5, s. 548; *Tamtéž*, Kn. 7, s. 144, 462–463; *Zatčení F. Šťastného* srov. *Tamtéž* Kn.7 s. 462-463.

117 L. KOPIJČENKO, *Represiji sered českocho naselelnja*, s. 9.

118 AMZV, f. IV. Sekce, č. kart. 412, čís. 16 284/IV27, *Dopis kolonisty Vladimíra Postla*.

119 R. URBAN, *Na Sibír*, s. 25.

ve vysokoškolském studiu.¹²⁰ Definitivní rozhodnutí ve věci zatčených družstevníků bylo přijato na kolegiu GPU dne 14. prosince 1928, nicméně zde se také literatura a prameny mírně rozcházejí. Podle níže citovaných ukrajinských prací byl K. Fiksl jako velmi nebezpečný element vyhoštěn za hranice SSSR a zbývajících 10, jako sociálně nebezpečné elementy, bylo odsouzeno na tři roky do vyhnanství.¹²¹ Avšak podle prohlášení K. Fiksla byl za hranice SSSR vyhoštěn i Matěj Král, který byl rovněž československým občanem.¹²²

Nelze ani vyloučit, a je to vysoce pravděpodobné, že sovětská vláda měla v úmyslu ukončit úvěrovou akci, a to ve snaze o hospodářskou autarkii a v souvislosti se začínajícím bojem s kapitalistickými elementy na venkově. Již na podzim 1926 omezila přistěhovalectví zemědělských komun, které s sebou přivázely zemědělský inventář a tím napomáhaly kapitalizaci vesnice.¹²³ Poté se zaměřila na ty, kdo zprostředkovávali a přerozdělovali zemědělské stroje dovážené ze zahraničí, tedy družstva vytvořená v rámci úvěrové akce. Zatčením zmíněných funkcionářů se přitom sovětským orgánům podařilo zasadit úvěrové akci tvrdý úder. V. Postl a K. Fiksl byli klíčovými představiteli dvou volyňských družstev, kteří povzbuzovali své spoluobčany ke splácení. Jejich zatčením tak úvěrová akce ztratila oporu, protože ostatním kolonistům, na něž V. Postl a K. Fiksl neměli vliv, bylo příkázáno, byť z dokumentu není přesně jasné kým, „že nic splácet nemusí, že stroje darovala československá vláda a že to zaplatí kulaci.“¹²⁴

Co se týče dalšího osudu zatčených družstevníků, víme, že vypovězení Češi se nacházeli ještě v květnu 1929 v Kursku, avšak neznámější je osud Konstantina Fiksla, který byl československým občanem.¹²⁵ Na zasedání meziministerské komise pro úvěrovou akci dne 10. dubna 1929 bylo československé zastupitelství vybídnuto, aby se domáhalo zrušení jeho vypovězení.¹²⁶ Intervence ve prospěch K. Fiksla ovšem nebyla úspěšná, protože dosáhla pouze opakovaného odkladu jeho vypovězení. A to nejprve 23. dubna, kdy bylo K. Fikslu v Žitomíru sděleno, že nařízení o jeho vyhoštění bylo zrušeno. Fakticky však nebylo, protože mu současně bylo doporučeno obstarat si vízum a odjet do ciziny jako soukromá osoba, což dokazuje, že jeho další pobývání na Ukrajině je nadále nežádoucí. To potvrzuje i následné jednání sovětských orgánů, když na konci května bylo K. Fikslovi znovu nařízeno opustit území Sovětského svazu lhůtou nejprve do 7. června, po nové

120 Tamtéž, č. kart. 412, Prezenční listina meziministerské komise dne 17. července 1929, Předměty jednání meziministerské komise dne 17. července r. 1929, Vyhoštění p. Konstantina Fiksla z Ruska, Prohlášení občana Československé republiky, Fiksla Konstantina Vasilijeviča.

121 L. KOPIJČENKO, *Represiji sered českocho naseleňnja*, s. 10; M. LUTAJ, *Čechy na Žytomyrščyni*, s. 13; J. ŠEVČUK, *Polityčni represiji proty českoji*, s. 234; *Trahični storinky istoriji Žytomyrščyny*, s. 16.

122 Tamtéž, Prezenční listina meziministerské komise dne 17. července 1929, Předměty jednání meziministerské komise dne 17. července r. 1929, Vyhoštění p. Konstantina Fiksla z Ruska, Prohlášení občana Československé republiky, Fiksla Konstantina Vasilijeviča.

123 D. JANÁK – Z. JIRÁSEK, *Z historie československých*, s. 23.

124 AMZV, f. IV. Sekce, č. kart. 412, Čís.165/res.pol.IV/28, Kampaň proti úvěrové akci.

125 D. JANÁK, *Českoslovenští občané a Češi*, s. 45.

126 AMZV, f. IV. Sekce, č. kar. 412, Prezenční listina, Meziministerská komise konaná dne 22. května roku 1929, Vyhoštění p. Konstantina Fiskla z Ukrajiny, Č.j. 49450/IV-2úa-29

intervenci zastupitelství nakonec do 30. června. Dne 29. června K. Fiksl odjel z Čerňachova. Z dalších dostupných informací je známo, že po opuštění Ukrajiny žil u svých příbuzných v Čechách¹²⁷ a v roce 1995 byl rehabilitován.¹²⁸ Stojí za připomenutí, že K. Fiksl jako československý občan se svým odjezdem, byť proti své vůli, zřejmě zachránil. Ostatní členové družstev, kteří byli zatčeni v roce 1928, takové štěstí neměli a později byli znovu vystaveni perzekuci. Např. F. Šťastný se v roce 1931 vrátil do Žitoměru, v září 1938 byl znovu zatčen a odsouzen v procesu s českým Družstvem nebo Vladimír Boček byl podruhé zatčen v červnu 1931 a v únoru 1932 byl vyslán na sever.¹²⁹

Tyto události měly významný dopad na rozhodnutí meziministerské komise pro úvěrovou akci, která proto na svém březnovém zasedání v roce 1928 s ohledem na situaci přijala rozhodnutí dočasně upustit od dalších objednávek až do vyjasnění situace.¹³⁰ Ta se však jen zhoršovala a vše vyvrcholilo čtvrtou a poslední fází kampaně, kterou datujeme rokem 1929. V Sovětském svazu se již připravovala konkrétní opatření pro uskutečnění kolektivizace. Stalin přechází od politiky omezování kulaků pomocí daňových a jiných opatření k politice likvidace kulaků. V lednu 1930 bylo přijato opatření k likvidaci kulackých hospodářství v oblastech plošné kolektivizace. V souladu s ním měli být kulaci zbaveni veškerého majetku a možnosti obživy.¹³¹ Vůči českým hospodářům však byla tato opatření uplatňována již dříve. Ze zprávy zastupitelství republiky československé z října 1929 se dovídáme, že zemědělci cizozemského původu používají pokročilejší formy hospodaření, mezi nimi i Češi, se automaticky stávají kulaky. Dále oznamuje, že rolníkům je konfiskován dobytek a stroje, pokud neplní stanovené dávky. A to i v případě, kdy je majetek stále majetkem úvěrové akce.¹³² Z toho důvodu Ministerstvo zahraničních věcí žádalo 5. listopadu 1929 zastupitelství o intervenci.¹³³ Mimo jiné požadovalo upřesnění, kde byl konfiskován majetek, a domáhalo se jeho navrácení. Bohužel v archivních pramenech byly nalezeny případy zabavování strojů konkrétním kolonistům, jen případ pana Holoubka, který však nepobýval na Ukrajině, ale v Novorosyjsku, na jihu Ruska.¹³⁴ Po intervenci zastupitelství byly sice veškeré konfiskované stroje navráceny, ale na druhou stranu zastupitelství

127 Tamtéž, Čís.5.085/IX-29; Čís. 6.096/IX-29; Tamtéž, Prezenční listina meziministerské komise dne 17. července 1929, Předměty jednání meziministerské komise dne 17. července r. 1929, Vyhoštění p. Konstantina Fiksla z Ruska, Čís.6808/IX-29; Čís. 7.028/IX-29.

128 Zgadaemo poimanno Kn. 7, s. 144; Tamtéž, Prezenční listina meziministerské komise dne 17. července 1929, Předměty jednání meziministerské komise dne 17. července r. 1929, Vyhoštění p. Konstantina Fiksla z Ruska.

129 J. ŠEVČUK, *Politická represije proty českoji*, s. 234; M. BORÁK, *Zatajené popravky: Češi*, s. 40, 121; Zgadaemo poimanno Kn. 1, s. 505.

130 Tamtéž, č. kart. 412, Prezenční listina, Meziministerská komise konaná dne 16. července 1928, odložení objednávek pro úvěrovou akci.

131 B. LITERA, *Druhá revoluce*, s. 73–74.

132 AMZV, f. IV. Sekce, č. kart. 406, čís.729/dův/29, Českoslovenští kolonisté v SSSR.

133 Tamtéž, č. kart. 412, Č. j.137.608/IV-2úa/29, Úvěr. akce. ČSL. kolonisté v SSSR; Vložka 2. K č.j. 137.608/IV-2úa/29

134 Na Praha, MZV-RPA, inv.č. 30, č. kart. 5, Čís.267/IV/úa – 28, Zabavení a prodej hospodář. strojů kolonistu Holoubkovi pro nezaplacení daní.

11. listopadu 1929 upozorňovalo, že nejsou známe všechny případy konfiskace. A mělo vážné obavy, že někteří kolonisté se ze strachu vůbec neobrátili na zastupitelství.¹³⁵ Na základě toho můžeme usoudit, že takových případů mohlo být více. Mnoha českým hospodářům byl zabaven majetek, či se ho dobrovolně zbavili a jeho navrácení se ze strachu ani nedomáhali. Tak usnadnili kolektivizaci hospodářského majetku, čímž došlo k definitivnímu ukončení úvěrové akce.

Závěr

Úvěrová akce představovala v návaznosti na Pomocnou akci hladovějícím další pomoc československé vlády, kterou obdrželi čeští krajané na Ukrajině a v jižním Rusku. Jednalo se o dobře promyšlenou akci, jejímž cílem měla být rekonstrukce hospodářství českých kolonistů, která jim před válkou zajišťovala obživu i blahobyt, a to prostřednictvím dodávek zemědělských strojů, ale i náradí a materiálů. Tím se měli čeští hospodáři zbavit veškeré závislosti na dosud poskytované dobročinné jednorázové pomoci v rámci Pomocné akce a znovu se postavit na vlastní nohy. Současně s realizací této akce měly být uskutečněny i jiné cíle. Československá vláda totiž předpokládala, že úvěrová akce poskytne českým firmám šanci obnovit obchodní kontakty navázané v době před válkou, zajistí nová odbytiště hospodářských strojů i jiných výrobků a tím přispěje k diverzifikaci československé ekonomiky. Proto vláda v roce 1922 přistoupila na tuto vzájemně prospěšnou investici.

Akce probíhala celkově ve třech etapách. V první etapě, kterou lze datovat od jejího schválení v dubnu 1922, proběhly pouze organizační přípravy, a to jak ze strany československé vlády, tak českých kolonistů. Ti projevíli zájem o tuto pomoc a zakládali družstva. Nejvíce jich vzniklo na území bývalé Volyňské, Chersonské a Tauridské gubernie. Československá vláda v zájmu úspěšného provedení vyslala do kolonií své delegáty, aby tuto akci popularizovali. Na přelomu let 1923–1924 se vládě zároveň podařilo uzavřít se sovětskou stranou potřebné dohody, které jí umožňovaly dovážet určité druhy strojů a náradí. Teprve ve druhé fázi úvěrové akce dochází k její samotné realizaci. Vymezujeme ji léty 1924–1927, kdy došlo k vyexpedování celkem šesti transportů. Ty se lišily svou velikostí, délkou trvání, způsobem provedení, průběhem, ale také obsahem jednotlivých dodávek, jež se odvíjely od hospodářské specializace jednotlivých oblastí. Kromě toho můžeme hovořit o řádných transportech, což se týká prvních čtyř transportů, které proběhly v době od února 1924 až do května 1925. Oproti tomu dva následující transporty vyexpedované v době od září 1925 až do dubna 1927 se uskutečnily víceméně v důsledku pozdního doručení objednávek určitými firmami a nově nahromaděných objednávek v Moskvě, což potvrzuje zájem kolonistů o tuto pomoc. Třetí fázi úvěrové akce můžeme datovat rokem 1926 a je spojena s poněkud nešťastným zakončením úvěrové akce. V té době ještě zároveň dobíhá poslední transport a sovětský režim zahajuje kampaň proti úvěrové akci, jež měla tři podoby. Nejprve propagandistickou, kdy proti kolonistům a samotné akci vystupoval tisk, což začalo

¹³⁵ Tamtéž, č. kart. 412, Č.j. 255/úa/29, Úvěrová akce – čl. kolonisté v SSSR.

v roce 1926 článkem Martina Lacise. Poté kampaň přešla do roviny personální, když byli na počátku roku 1928 zatčeni funkcionáři volyňských družstev, čímž byly pozastaveny dodávky strojů. Další průběh akce pak závisel na vnitropolitickém vývoji v Sovětském svazu. Tam však nakonec kampaň proti úvěrové akci přešla do roviny ekonomické. V souvislosti s postupným ústupem od Nové ekonomické politiky ve 2. polovině 20. let a tažením proti rolníkům sovětské orgány zatěžovaly rolníky vysokými daněmi, české hospodáře nevyjímaje. V případě českých hospodářů k tomu docházelo již od samého počátku, což byl případ Bohemky na konci roku 1924. V důsledku toho nebyli čeští kolonisté schopni splácet stroje. Navíc neplnění stanovených odvodů mělo za následek konfiskaci strojů dodaných prostřednictvím úvěrové akce. To vyvrcholilo v roce 1929, a proto tímto rokem můžeme datovat ukončení úvěrové akce.

V této souvislosti můžeme polemizovat o splnění účelu úvěrové akce a tím i o jejím úspěchu. Čeští kolonisté dostali hospodářské stroje, které potřebovali, aby mohli znovu pracovat na svých polích, v sadech, vinicích nebo se věnovat jiné hospodářské činnosti. Díky své pracovitosti a s pomocí moderních hospodářských strojů dosáhla česká hospodářství lepších výsledků než hospodářství domácího rolnictva. Kvůli závisti a z ideologických důvodů se proto snadno stávali nepohodlnými kulaky, byli zatěžováni různými daněmi, odvody a za jejich neplnění jim hrozila konfiskace ještě nesplacených strojů. Odebírání větší části produkce a velká daňová zátěž se tedy musely podepsat na jejich životní úrovni a celkové sociálně-ekonomické situaci. Kolonisté v důsledku toho neměli na vykonání stanoveného odvodu, natož na splátky. Vzhledem k tomu, že tyto problémy začaly již někdy v letech 1924–1925, jako se to stalo v případě Bohemky, můžeme pochybovat o obnově českých hospodářství či o dlouhodobém zlepšení jejich hospodářské situace. Již brzy po překonání následků hladu a válečných událostí se hospodářství ocitla pod ekonomickým tlakem sovětských orgánů, nemluvě o politicko-propagandistickém tlaku. Z prosperujících hospodářů se tak čeští kolonisté stávali utlačovanými kulaky. V letech 1922–1923 to však nikdo nemohl očekávat. Podmínky Nové ekonomické politiky totiž povolovaly soukromou iniciativu a soukromé hospodaření v určitých odvětvích včetně zemědělství. S ohledem na tyto skutečnosti můžeme zkoumanou a dobře myšlenou úvěrovou pomoc československé vlády nazvat spíše nevydařenou investicí Československa, která se bohužel obrátila proti samotným kolonistům. Sovětské orgány nezneužily jen vlastnictví strojů a účast na jejich přerozdělování a zprostředkování, ale také kontakty s ČSR, které významní představitelé této akce navázali v jejím průběhu. A československé vládě v této souvislosti přibyla nová starost o československé kolonisty i úvěrovou akci samou, protože musela diplomaticky intervenovat na jejich ochranu. A to jak ve prospěch vyhoštěných, tak ve snaze o navrácení majetku. Intervence rovněž nelze považovat za úspěšné. Například v případě K. Fiksla dosáhla pouze odkladu jeho vyhoštění a v případě zabaveného majetku se sice zpočátku domohla jeho navrácení, ale později došlo stejně k jeho socializaci v rámci kolektivizace venkova.

***Credit Action of the Czechoslovak Government in Favor of Czech Colonists in Ukraine
(Summary)***

Study introduced to public less explored issue of so called Credit action, another form of aid, that Czechoslovak government provided to its compatriots in USSR. Its cause was an attempt to contribute to recovery of their homesteads as a necessary condition for their economic recovery. At the same time it was response to interest of some czechoslovak entrepreneurs to get on soviet market.

That aid took place in the stages. After approval of financial ammount of 15 milion crowns, began organizatian preparations, arised competent managing bodies and cooperatives, and the treaty on credit action was signed. Finally, after the arrival of the first orders at the end of 1923, it was started with its implementation, with the dispatch of individual deliveries of farm machinery. Between 1924 – 1926 were totally dispatched six transports with deliveries of farm machinery. In this stage first problems appeared, when soviet side did not want to award licence for some type of machine.

Another problems appeared during reayments, when cooperatives were incapable to pay off the instalments. Thereby we are getting to the end of the credit action, caused by political – economic changes in USSR in 20s. In cotenxt of persecusions of affluent peasents and subsequent collectivization of agriculture, czech peasents were oppresed by various taxes, and their machineries, often still not repaid, were dispossessed. In this sense we may regard that credit project as unsuccessfull.

Mgr. Daniel Vymětalík
Doktorand Slezské univerzity v Opavě
danvymetalik@gmail.com